

"היה או לא היה?": ספר על פגיעה מינית בילדות שנקרא כמו רומן בלשי

קובץ מאמרים המתעד סדרת דיונים של מטפלים בנושא הטעון של פגיעה מינית בילדות מעורר תחושה של תסכול, מפני שהספק מגיח מכל עבר

אבי שניבאום 16:18 22.02.2018 עודכן ב: 06:00 23.02.2018

"יותר מ-100 שנה מפרידות בין שתי דילמות זהות שאליהן נקלעו שני פסיכואנליטיקאים", כותב עמית פכלר בפתח אחרית הדבר של הספר "היה או לא היה?" הוא תוהה "האם זיכרון ההתעללות המינית העולה בדעתן של המטופלות הינו זיכרון של מעשה ממשי או שמא זו פנטזיה המתחזה למציאות?" האנליטיקאי הראשון והמוכר הוא כמובן זיגמונד פרויד, שבין 1895 ל-1897 נסוג מתיאוריית הפיתוי והמיר אותה בתיאוריית הדחף, כפי שהמיר את הטראומה הממשית בפנטזיה הנפשית. השני הוא פרופ' ג'פרי פראגר, פסיכואנליטיקאי וסוציולוג שפירסם ב-1998 ספר על הקשר שבין זיכרון ובין יחסים בין-אישיים, טיפוליים וסוציולוגיים, שנפתח בתיאור מקרה של אנליזה שניהל בעת הכשרתו כפסיכואנליטיקאי. תיאור המקרה של פראגר הוא הבסיס לסדרת מפגשים שהתקיימה ב-2012–2013 בהנחייתה של עפרה אשל, פסיכולוגית קלינית ופסיכואנליטיקאית, במסגרת פורום רב שנתי ("ויניקופדיה"). הסדרה כללה שבעה מפגשים שבהם השתתפו מטפלות ומטפלים, בעיקר מומחיות בטיפול בטראומה מינית ובדיסוציאציה, אך לא רק. המשתתפים נשאו הרצאות מרתקות סביב תיאור המקרה של פראגר. חלקם קראו אותו קריאה צמודה, אחרים השתמשו בו כקרקע פורייה לדין בסוגיות העולות בטיפול בפגיעה מינית בילדות. ההרצאות במלואן הן עיקר תוכנו של ספר זה, שאותו ערכו אשל וצביה זליגמן (גילוי נאות: זליגמן מנהלת את מרכז לט"ם, המרכז לטיפול בטראומה מינית בבית החולים איכילוב בתל אביב ואני עובד כפסיכולוג במחלקה הפסיכיאטרית באותו בית חולים). את ההרצאות מלוות סקירות של הדיונים והדינמיקה ששררה בין המשתתפים במפגשים השונים, פרי עטה של שילי ורדימון. את הספר חותם נספח היסטורי מלומד של פכלר, העוסק בהחלטתו של פרויד לנטוש את תיאוריית הטראומה לטובת רעיון הפנטזיה. בקיצור מתבקש, פראגר תיאר אנליזה של אשה צעירה, המכונה בספרו גברת A, שנושאת סיפור חיים קשה ורווי טראומות. לאחר כשנה וחצי של אנליזה אינטנסיבית, העלתה המטופלת חשדות שלפיהם חוותה בילדותה פגיעה מינית מצד אביה. החשדות טילטלו את כל הנוגעים בדבר, אבל מסיבות שונות פראגר התקשה להאמין שהדברים התרחשו במציאות ופירש את דבריה כתוצר וכביטוי לא מודע של קונפליקט נפשי ביחסיה איתו — האנליטיקאי שטיפל בה — וכן ביחסים בינה ובין אביה. האנליזה, לדברי פראגר, הסתיימה כשגברת A הסכימה עם פרשנותו, חזרה בה מדבריה על הפגיעה המינית בילדות, שיקמה את חייה ושבה לתפקוד בריא ומוצלח. מה שעלול להיראות כספר יבשושי, שיעור עניין רק בקרב העוסקים בטיפול בנשים ובגברים ששרדו פגיעה מינית בילדות, מתגלה במהרה כשילוב מקורי ומטריד של הגות פסיכואנליטית וטיפולית נפוצה, שנוגעת בפילוסופיה, היסטוריה, מדע, מגדר, אקטואליה, סוציולוגיה ואתיקה. הקריאה בו אינה דומה לעיון בקובץ מאמרים. היא מעוררת תחושה של קריאת רומן בלשי מתסכל ומדכא, שבו הספק מגיח על כל צעד ושעל. זו קריאה שאינה מותירה אפשרות להישאר בעמדה נייטרלית ואובייקטיבית, שכן מעבר לנושא הטעון שבו עוסק הספר, הוא מעורר

בקורא תחושות, מחשבות ורגשות סוערים הנסבים על סוגיות רבות שחורגות ממנו. בשלבים מסוימים בקריאה עולה תחושה כאילו גחל לוחט הועבר מגברת A לפראגר, ממנו למשתתפי סדרת המפגשים ומהם לקורא, שנאלץ להחזיק אותו, עמוד אחרי עמוד, כווייה אחרי כווייה. העומס, המתח והרגש הסוער שכנראה ליוו את המפגשים נוכחים לאורך כל הספר. הבחירה לשבץ את הסקירות של ורדימון, שבתחילה נדמות כמקהלה יונית מיותרת משהו, מתגלה כמהלך הכרחי שהופך את הספר לטקסט הוליסטי בעל לוגיקה פנימית וכיוון מובהק. ורדימון מנסה להנכיח לקורא התרחשויות והלכי רוח שמעבר להרצאות עצמן — התגובות בקהל, האווירה במפגש וקריאה אפשרית בתוכן ההרצאה. במובן מסוים, היא מתפקדת כקריינית שמתווכת לקורא את ההתרחשות ומוסיפה רובד מציני כמעט למפגשים המתועדים. אבל רמזים לסערה שהתחוללה שם נמצאים גם בהרצאות עצמן. אורית נווה מספרת ש"כתיבת פרק זה אופיינה בהתחלה מקוטעת וכאוטית. חוויה של עומס מנטלי ממצבור של הבנות, ידע ורגשות שהתקשרו לשלם שחמק ממני שוב ושוב". אפי זיו פותחת את דבריה באמירה: "כשחשבתי על מה אומר פה היום, עלו בדעתי לפחות חמש פתיחות להרצאות שונות". ההרצאות השונות הן קריאת חובה לכל מטפל ומטפלת, וביחד הן אנתולוגיה הכרחית ומעודכנת המתייחסת לפגיעה מינית בילדות, תופעה נפוצה למדי למרבה הצער. מעניין לראות שאף על פי שההרצאות מגוונות למדי ונוגעות בהיבטים שונים של תיאור המקרה והטיפול בטרומה מינית בכלל, כמעט בכלן נוכח עיסוק רחב למדי בתמה מרכזית — הספק. עוד לפני מתן תשובה לשאלה אם "היה או לא היה", הספק מגיח ואינו מרפה — מטלטל, מערער ומעורר אי נחת. הספק מופיע כבר בשם הספר. בעוד שבכותרת המשנה ("כאשר צללים של פגיעה מינית בילדות עולים בטיפול") יש מעין הכרעה ("כאשר"), שם הספר מציב שאלה ומנכיח את הספק. האם זו תגובת נגד לשם ספרו של פראגר שממנו לקוח תיאור המקרה ("להנכיח את העבר: פסיכואנליזה וסוציולוגיה של זכירה-שגויה") שכמעט מכריע כי "לא היה"? ייתכן, אך נראה שמדובר במשהו עמוק יותר. נקודת המוצא היא שברוב הטיפולים, הספק ביחס למסופר נוכח רק במקרים נדירים. גם בתיאור המקרה של פראגר הספק לא הרים את ראשו כשגברת A תיארה את קורות חייה הקשים — כשסיפרה על היחסים המעוותים שאמה יצרה עמה, על השימוש שלה בסמים כבר מגיל שבע או על זיכרונות בהירים מסבתה אף שזו מתה כשהמטופלת היתה בת שנתיים בלבד. הספק, באופן מוצדק או לא, הופיע ברגע אחד ספציפי — כשעלה החשד לפגיעה מינית בילדות. מעבר לכך, גם בהרצאות עצמן, הספק אינו עולה באופן משמעותי ביחס לדיוק של האנליזה בתיאור המקרה, תיאור שמן הסתם "מזוהם" בהסתכלות מסוימת, זיכרון מסוים, עריכה ושפה. נשאלת השאלה: מדוע בעצם? ההתייחסות לספק מופיעה באופנים שונים בהרצאות. המרצים בוחנים כיצד מתייחסים לספק בחדר הטיפולים, איזו השפעה יש לו על הטיפול, מהן דרכי ההתמודדות עמו ואילו סכנות טמונות בהתעלמות ממנו או לחלופין, בסילוקו באופן מהיר ונחפז. אבל מדוע מלכתחילה יש לספק נוכחות כה בולטת בתחום זה? האם הוא תוצר של מנגנוני דיסוציאציה (ניתוק המודע מזיכרונות או מתחושות של טראומה), שמקשים על הקורבן להבנות זיכרון ברור וקוהרנטי של אירועי הפגיעה? כלומר, האם הספק הוא כורח במציאות טיפולית שבה אין ודאות או אפשרות לצמצם אותה? האם הוא ביטוי לניסיון לתקן את הכחשת הטראומה הממשית לאורך רוב ההיסטוריה של הפסיכואנליזה או פרדוקס אינהרנטי כלשהו? ואולי הוא בכלל ביטוי לקושי של מטפלים שונים להתמודד עם הבלתי נסבל בעבורם? המרצים שהשתתפו במפגשים מציעים הסברים מגוונים ומקוריים לסוגיה, אך התחושה היא שמהו עדיין חסר. לקראת סוף הספר נפתח אופק מחשבה חדש ולא ממוצה ביחס לספק, אופק שעובר מהרובד הטיפולי-האישי-המקצועי אל עבר החברתי והפוליטי.

בדברי תגובה מעניינים שכתב פראגר לתקצירי ההרצאות, הוא פנה להכשרתו כסוציולוג וטען, בין היתר, שבישראל יש הזדהות יתר עם עמדת הקורבן כפועל יוצא של ההיסטוריה, וכי מגמה זו חילחלה גם לשיח הטיפולי הישראלי על חשבון הדיוק. במובן מסוים, אפשר כי הבחירה דווקא בתיאור המקרה של פראגר, טקסט מינורי ולא מוכר מארץ אחרת, היא ניסיון להתמודד עם סוגיית הפגיעה המינית

בילדות באמצעות הרחקתה, שהרי גברת A היא לא גברת א'. היא אינה האמא, האחות, הבת, החברה או אפילו המשתתפת במפגשים. במלים אחרות, נוסף על הדיון הטיפולי והפסיכואנליטי יש לנושא ממד פוליטי-חברתי הכרחי, גם אם מושתק לפעמים. כפי שמציינת זיו בתגובתה לפראגר, "בתרבות שמכחישה את המציאות המחרדה של גילוי עריות וטראומה מינית, נדרש מאיתנו, לעתים קרובות, לבחור צד". אפשר להתווכח עם העמדה הזאת, אך זיו מצביעה על העובדה שאין מדובר רק בסוגיות אקדמיות תיאורטיות הנוגעות לטיפול בפגיעה מינית בילדות, אלא גם במציאות ממשית שחורגת בהרבה מהמתרחש בחדר הטיפולים. הגדילה עוד יותר להדגיש זאת האמנית מיכל היימן. במפגש החמישי, לאחר שכבר נערכו כמה הרצאות שדנו בחייה של גברת A ובטיפול בה, הופיעה היימן במיצג שבו עברה בין המשתתפים מכוסה הינומה, פניה עטויות מסיכה לבנה שעליה נכתב "גברת A". מדי פעם נעמדה שותקת מול אדם כזה או אחר, זכתה לתגובות מגוונות וכך סימנה באופן מוחשי את השארית שנותרת בהכרח מחוץ לתיאוריה. באמצע הספר מופיע תצלום שבו נראית היימן בתפקיד גברת A, דימוי בודד בתוך אוקיינוס של מלים, המנכיח את העובדה שעם כל הספק, מנומק ככל שיהיה, בסופו של דבר המציאות קיימת ועל הספק לקרוס. אבי שניבאום

"יותר מ-100 שנה מפרידות בין שתי דילמות זהות שאליהן נקלעו שני פסיכואנליטיקאים", כותב עמית פכלר בפתח אחרית הדבר של הספר "היה או לא היה?" הוא תוהה "האם זיכרון ההתעללות המינית העולה בדעתן של המטופלות הינו זיכרון של מעשה ממשי או שמא זו פנטזיה המתחזה למציאות?" האנליטיקאי הראשון והמוכר הוא כמובן זיגמונד פרויד, שבין 1895 ל-1897 נסוג מתיאוריית הפיתוי והמיר אותה בתיאוריית הדחף, כפי שהמיר את הטראומה הממשית בפנטזיה הנפשית. השני הוא פרופ' ג'פרי פראגר, פסיכואנליטיקאי וסוציולוג שפירסם ב-1998 ספר על הקשר שבין זיכרון ובין יחסים בין-אישיים, טיפוליים וסוציולוגיים, שנפתח בתיאור מקרה של אנליזה שניהל בעת הכשרתו כפסיכואנליטיקאי.

תיאור המקרה של פראגר הוא הבסיס לסדרת מפגשים שהתקיימה ב-2012–2013 בהנחייתה של עפרה אשל, פסיכולוגית קלינית ופסיכואנליטיקאית, במסגרת פורום רב שנתי ("ויניקופדיה"). הסדרה כללה שבעה מפגשים שבהם השתתפו מטופלות ומטפלים, בעיקר מומחיות בטיפול בטראומה מינית ובדיסוציאציה, אך לא רק. המשתתפים נשאו הרצאות מרתקות סביב תיאור המקרה של פראגר. חלקם קראו אותו קריאה צמודה, אחרים השתמשו בו כרקע פורייה לדיון בסוגיות העולות בטיפול בפגיעה מינית בילדות.

ההרצאות במלואן הן עיקר תוכנו של ספר זה, שאותו ערכו אשל וצביה זליגמן (גילוי נאות: זליגמן מנהלת את מרכז לט"ם, המרכז לטיפול בטראומה מינית בבית החולים איכילוב בתל אביב ואני עובד כפסיכולוג במחלקה הפסיכיאטרית באותו בית חולים). את ההרצאות מלוות סקירות של הדיונים והדינמיקה ששררה בין המשתתפים במפגשים השונים, פרי עטה של שילי ורדימון. את הספר חותם נספח היסטורי מלומד של פכלר, העוסק בהחלטתו של פרויד לנטוש את תיאוריית הטראומה לטובת רעיון הפנטזיה.

בקיצור מתבקש, פראגר תיאר אנליזה של אשה צעירה, המכונה בספרו גברת A, שנושאת סיפור חיים קשה ורווי טראומות. לאחר כשנה וחצי של אנליזה אינטנסיבית, העלתה המטופלת חשדות שלפיהם חוותה בילדותה פגיעה מינית מצד אביה. החשדות טילטלו את כל הנוגעים בדבר, אבל מסיבות שונות פראגר התקשה להאמין שהדברים התרחשו במציאות ופירש את דבריה כתוצר וכביטוי לא מודע של קונפליקט נפשי ביחסיה איתו — האנליטיקאי שטיפל בה — וכן ביחסים בינה ובין אביה. האנליזה, לדברי פראגר, הסתיימה כשגברת A הסכימה עם פרשנותו, חזרה בה מדבריה על הפגיעה המינית

בילדות, שיקמה את חייה ושובה לתפקוד בריא ומוצלח.

מה שעלול להיראות כספר יבשושי, שיעורר עניין רק בקרב העוסקים בטיפול בנשים ובגברים ששרדו פגיעה מינית בילדות, מתגלה במהרה כשילוב מקורי ומטריד של הגות פסיכואנליטית וטיפולית נפוצה, שנוגעת בפילוסופיה, היסטוריה, מדע, מגדר, אקטואליה, סוציולוגיה ואתיקה. הקריאה בו אינה דומה לעיון בקובץ מאמרים. היא מעוררת תחושה של קריאת רומן בלשי מתסכל ומדכא, שבו הספק מגיח על כל צעד ושעל. זו קריאה שאינה מותירה אפשרות להישאר בעמדה נייטרלית ואובייקטיבית, שכן מעבר לנושא הטעון שבו עוסק הספר, הוא מעורר בקורא תחושות, מחשבות ורגשות סוערים הנסבים על סוגיות רבות שחורגות ממנו. בשלבים מסוימים בקריאה עולה תחושה כאילו גחל לוחט הועבר מגברת A לפראגר, ממנו למשתתפי סדרת המפגשים ומהם לקורא, שנאלץ להחזיק אותו, עמוד אחרי עמוד, כווייה אחרי כווייה.

העומס, המתח והרגש הסוער שכנראה ליוו את המפגשים נוכחים לאורך כל הספר. הבחירה לשבץ את הסקירות של ורדימון, שבתחילה נדמות כמקהלה יוונית מיותרת משהו, מתגלה כמהלך הכרחי שהופך את הספר לטקסט הוליסטי בעל לוגיקה פנימית וכיוון מובהק. ורדימון מנסה להנכיח לקורא התרחשויות והלכי רוח שמעבר להרצאות עצמן — התגובות בקהל, האווירה במפגש וקריאה אפשרית בתוכן ההרצאה. במובן מסוים, היא מתפקדת כקריינית שמתווכת לקורא את ההתרחשות ומוסיפה רובד מציני כמעט למפגשים המתועדים.

אבל רמזים לסערה שהתחוללה שם נמצאים גם בהרצאות עצמן. אורית נווה מספרת ש"כתיבת פרק זה אופיינה בהתחלה מקוטעת וכאוטית. חוויה של עומס מנטלי ממצבור של הבנות, ידע ורגשות שהתקשרו לשלם שחמק ממני שוב ושוב". אפי זיו פותחת את דבריה באמירה: "כשחשבת על מה אומר פה היום, עלו בדעתי לפחות חמש פתיחות להרצאות שונות".

ההרצאות השונות הן קריאת חובה לכל מטפל ומטפלת, וביחד הן אנתולוגיה הכרחית ומעודכנת המתייחסת לפגיעה מינית בילדות, תופעה נפוצה למדי למרבה הצער. מעניין לראות שאף על פי שההרצאות מגוונות למדי ונוגעות בהיבטים שונים של תיאור המקרה והטיפול בטרומה מינית בכלל, כמעט בכלול נוכח עיסוק רחב למדי בתמה מרכזית — הספק. עוד לפני מתן תשובה לשאלה אם "היה או לא היה", הספק מגיח ואינו מרפה — מטלטל, מערער ומעורר אי נחת. הספק מופיע כבר בשם הספר. בעוד שבכותרת המשנה ("כאשר צלילים של פגיעה מינית בילדות עולים בטיפול") יש מעין הכרעה ("כאשר"), שם הספר מציב שאלה ומנכיח את הספק. האם זו תגובת נגד לשם ספרו של פראגר שממנו לקוח תיאור המקרה ("להנכיח את העבר: פסיכואנליזה וסוציולוגיה של זכירה-שגויה") שכמעט מכריע כי "לא היה"? ייתכן, אך נראה שמדובר במשהו עמוק יותר.

נקודת המוצא היא שברוב הטיפולים, הספק ביחס למסופר נוכח רק במקרים נדירים. גם בתיאור המקרה של פראגר הספק לא הרים את ראשו כשגברת A תיארה את קורות חייה הקשים — כשיפרה על היחסים המעוותים שאמה יצרה עמה, על השימוש שלה בסמים כבר מגיל שבע או על זיכרונות בהירים מסבתה אף שזו מתה כשהמטופלת היתה בת שנתיים בלבד. הספק, באופן מוצדק או לא, הופיע ברגע אחד ספציפי — כשעלה החשד לפגיעה מינית בילדות. מעבר לכך, גם בהרצאות עצמן, הספק אינו עולה באופן משמעותי ביחס לדיוק של האנליזה בתיאור המקרה, תיאור שמן הסתם "מזוהם" בהסתכלות מסוימת, זיכרון מסוים, עריכה ושפה.

נשאלת השאלה: מדוע בעצם? ההתייחסות לספק מופיעה באופנים שונים בהרצאות. המרצים בוחנים כיצד מתייחסים לספק בחדר הטיפולים, איזו השפעה יש לו על הטיפול, מהן דרכי ההתמודדות עמו

ואילו סכנות טמונות בהתעלמות ממנו או לחלופין, בסילוקו באופן מהיר ונחפז. אבל מדוע מלכתחילה יש לספק נוכחות כה בולטת בתחום זה? האם הוא תוצר של מנגנוני דיסוציאציה (ניתוק המודע מזיכרונות או מתחושות של טראומה), שמקשים על הקורבן להבנות זיכרון ברור וקוהרנטי של אירועי הפגיעה? כלומר, האם הספק הוא כורח במציאות טיפולית שבה אין ודאות או אפשרות לצמצם אותה? האם הוא ביטוי לניסיון לתקן את הכחשת הטראומה הממשית לאורך רוב ההיסטוריה של הפסיכואנליזה או פרדוקס אינהרנטי כלשהו? ואולי הוא בכלל ביטוי לקושי של מטפלים שונים להתמודד עם הבלתי נסבל בעבורם? המרצים שהשתתפו במפגשים מציעים הסברים מגוונים ומקוריים לסוגיה, אך התחושה היא שמהו עדיין חסר.

לקראת סוף הספר נפתח אופק מחשבה חדש ולא ממוצה ביחס לספק, אופק שעובר מהרובד הטיפולי-האישי-המקצועי אל עבר החברתי והפוליטי. בדברי תגובה מעניינים שכתב פראגר לתקצירי ההרצאות, הוא פנה להכשרתו כסוציולוג וטען, בין היתר, שבישראל יש הזדהות יתר עם עמדת הקורבן כפועל יוצא של ההיסטוריה, וכי מגמה זו חילחלה גם לשיח הטיפולי הישראלי על חשבון הדיוק.

במובן מסוים, אפשר כי הבחירה דווקא בתיאור המקרה של פראגר, טקסט מינורי ולא מוכר מארץ אחרת, היא ניסיון להתמודד עם סוגיית הפגיעה המינית בילדות באמצעות הרחקתה, שהרי גברת A היא לא גברת א'. היא אינה האמא, האחות, הבת, החברה או אפילו המשתתפת במפגשים. במלים אחרות, נוסף על הדיון הטיפולי והפסיכואנליטי יש לנושא ממד פוליטי-חברתי הכרחי, גם אם מושתק לפעמים. כפי שמציינת זיו בתגובתה לפראגר, "בתרבות שמכחישה את המציאות המחרידה של גילוי עריות וטראומה מינית, נדרש מאיתנו, לעתים קרובות, לבחור צד".

אפשר להתווכח עם העמדה הזאת, אך זיו מצביעה על העובדה שאין מדובר רק בסוגיות אקדמיות תיאורטיות הנוגעות לטיפול בפגיעה מינית בילדות, אלא גם במציאות ממשית שחורגת בהרבה מהמתרחש בחדר הטיפולים.

הגדילה עוד יותר להדגיש זאת האמנית מיכל היימן. במפגש החמישי, לאחר שכבר נערכו כמה הרצאות שדנו בחייה של גברת A ובטיפול בה, הופיעה היימן במיצג שבו עברה בין המשתתפים מכוסה הינומה, פניה עטויות מסיכה לבנה שעליה נכתב "גברת A". מדי פעם נעמדה שותקת מול אדם כזה או אחר, זכתה לתגובות מגוונות וכך סימנה באופן מוחשי את השארית שנותרת בהכרח מחוץ לתיאוריה. באמצע הספר מופיע תצלום שבו נראית היימן בתפקיד גברת A, דימוי בודד בתוך אוקיינוס של מלים, המנכיח את העובדה שעם כל הספק, מנומק ככל שיהיה, בסופו של דבר המציאות קיימת ועל הספק לקרוס.